

Problem „tretjega tabora“

Dušan Kermauner

Vsa zadnja leta, odkar se je hrvatsko vprašanje od dne do dne bolj bližalo svojemu višku in svoji načelni rešitvi, smo Slovenci, ki ne pripadamo ne k enemu ne k drugemu od obeh „monopolnih“ strank ali svetovnonazorsko-političnih taborov, s trpkimi čustvi gledali, kako ostaja slovensko vprašanje v mraku pozabljenja. Bistvena skladnost hrvatskega in slovenskega vprašanja je na dlani. Slovenci prav tako kakor Hrvati nismo težili k združenju z obema sorodnima jugoslovanskima narodoma zaradi združitve same ali z natančnejšo besedo, ki zadeva v jedro resničnosti, zaradi svoje podreditve, ampak zaradi zagotovitve svoje narodne svobode. To elementarno narodnostno dejstvo slovenstva, trdoživo kakor vsako dejstvo, je res moralo doživeti, da je bilo uradno zapovedano, tajiti ga. To „državljansko čednost“ so pri nas utemeljevali kot moralno dolžnost s — svetovnonazorskimi razlogi... Spomnimo se le, kako je bilo l. 1932., ko se je lotil Josip Vidmar v svojem „Kulturnem problemu slovenstva“ prepričevati tedaj vsemogočno „organizirano svobodomiselnost javnost“, „da tako imenovano slovensko stališče ni prenapeta, prisiljena in protidržavna miselnost, marveč da je organska, naravna in edina resnično državi koristna, skratka, da ima vse znake idej, ki morajo prodreti...“!

Hrvatsko stališče, ki so ga v tistem času razglašali za še mnogo bolj „prenapeto, prisiljeno in protidržavno“, je v novi ureditvi Jugoslavije 26. avgusta 1939 načeloma prodrlo. Ni pa hkrati ž njim prodiralo in prodrlo tudi slovensko stališče...

To izkustvo nas je napravilo v zadnjem času zgovorne. Poglavitnega vzroka za skrajno nezadovoljive rezultate slovenske politike seveda nismo mogli iskati niti v naši maloštevilnosti niti v naši posebni legi, marveč smo se morali spraviti nad naše notranje politično stanje, nad našo svetovnonazorsko-politično razcepljenost. Vsi, ki smo izven obeh njenih tečajev in torej zavestno ali nezavestno spadamo v „tretji tabor“, smo se vseprek začeli obsojati zaradi nje in jo obtožili za naše poglavitno zlo: To preklicano „svetovnonazorsko“ nasprotje nam je izmaličilo prav vse in celo naše narodno vprašanje. Kaj vse nismo Slovenci zaradi njega pripravljeni in primorani podpirati na mig in pritisk enega ali drugega tabora!

Zoper našo svetovnonazorsko-politično razcepljenost so v prvi vrsti, vprav avangardno nastopali listi krščanskosocialistične in katoliško-demokratske smeri, ki se je v zadnjih letih izvila iz katoliškega tabora ali bolje, ki je bila iz njega izločena. Največji del tega pisanja pa zastavlja vprašanje nezadovoljivo. Piscem sta skoraj vseskozi pred očmi vedno zgolj oba stara tabora. Otepljejo se v precepu teh dveh, kakor da res nikakor ne morejo iz njega, kakor da ne najdejo nobene poti iz tega začaranega risa. Zato nam deloma natakajo pravo „slogaško limonado“, vzdihujejo za „po-bratenjem vernih in brezvernih slovenskih katoličanov“ in za novo, pravo „slovensko skupnostjo“. Zdi se mi, da tiči njihova poglobljena miselna pomanjkljivost v tem, da upirajo svoj pogled skoraj izključno v položaj našega naroda navzven, da jim je glavna „metoda“ — vzporejanje našega naroda z drugimi narodi, ki imajo boljšo „narodno skupnost“. Manjka jim skoraj povsem pravega pogleda navznoter, razčlenbe in razjasnitve notranjih družbenih vzrokov, ki so privedli do našega sedanjega političnega stanja. A le tako delo nam lahko osvetli pot, ki vodi iz njega. Zdi se, da so še vedno bolj žrtve svetovnonazorsko-politične razcepljenosti, ki jih je obšlo spoznanje zla, kakor pa borci zoper to zlo. Saj se ne bomo premaknili nikamor z mesta, če bomo tako rekoč čakali, da bo šla omenjena razcepljenost sama s poti in prosila novi rod in ljudstvo, naj jo nadomestita z razumnejšo politično razvrstitvijo Slovencev. Malo se bo treba starim silam zmeniti za nas, dokler jim bomo zgolj naklanjali lepe nauke in ostajali pri goli negaciji ter se izogibali poglobljene, pozitivne naloge, to se pravi, dokler ne bomo posvetili pozornosti predvsem tisti sili, ki je edina poklicana, premagati staro razcepljenost: tretjemu taboru, skupnosti delovnega ljudstva.

Tako se je prirnil v ospredje pojem tretjega tabora, ki nam zastavlja novo miselno nalogo: proučiti vire, iz katerih izhaja, ugotoviti težnjo njegovega razvoja in možnost njegovega prodora.

Prvo vprašanje je, kdo spada v naš tretji tabor. Ta tabor obsega vse smeri, ki stoje v odločni opreki do obeh starih taborov in načelno zavračajo oba tečaja našega „vseobvladujočega, polarnega“ svetovnonazorsko-političnega nasprotja ter pristopajo k slovenski narodni in socialni problematiki naravnost in ne po „svetovnonazorskem“ ovinku, to se pravi, je ne gledajo skozi prizmo koristi „naprednega“ ali „katoliškega“ tabora. Vse te smeri oznamenjuje istosmerno prizadevanje za prenovitev slovenskega življenja z res demokratično narodno in socialno dejavnostjo. Izvile so se iz precepa obeh starih taborov na objektivni osnovi družbenega nasprotstva do konservativnih vrhnjih družbenih slojev, ki so po posebnem zgodovinskem razvoju razcepljeni v dve frakciji in skušajo vzdržati to razcepljenost v ljudstvu kot vseobvladujočo predvsem zato, ker tako najlažje zavi-
rajo in dušijo prebujo ljudstva. Svetovnonazorska gesla so v bistvu pred-

vsem sredstva konservativnih slojev v boju zoper vsako novotarsko prizadevanje za resnično družbeno povzdigo širokih ljudskih plasti.

Tako bi bila črta ločnica med tretjim taborom in obema starima tabo-roma jasno zarisana. Konkretno sestavljajo tretji tabor delavsko-demokratska in kmečko-demokratska gibanja, krščanskosocialistična smer in družbeno neopredeljene demokratske smeri med inteligenco. Tretji tabor v tem obsegu je nasledek našega družbenega razvoja v zadnjih desetletjih. Pojem tretjega tabora je mogel priti v ospredje šele, ko je življenjsko doživel, ko so se njegovi nujni bistveni elementi pod vplivom objektivnih pogojev našega družbenega sestava in naše duhovne dediščine bolj ali manj popolno razvili, da lahko tvorijo dejansko življenjsko celoto, družbeno-politični tabor slovenske demokracije.

Ta sestavek, ki skuša v zelo splošnem informativnem orisu pokazati razvoj bistvenih elementov tretjega tabora, se deloma opira na prav tako informativen članek „Delavsko gibanje v slovenskem kulturnem življenju“, ki sem ga bil napisal za slovenski zvezek sarajevskega „Pregleda“ in ki ga prinaša ta zvezek „Sodobnosti“. V njem sem na kratko oznamoval oba stara tabora in obravnaval kulturno-politični razvoj ter pomen prvega in nepretrgano dejavnega elementa tretjega tabora, to je delavskega gibanja. Hotel sem predvsem obrniti pozornost na veljavo, ki si jo je priborilo delavsko gibanje po svoji najbolj razviti smeri v območju slovenskega duhovnega življenja; pri tem sem poudaril zlasti dejansko sklenjenost njegovega izročila do Ivana Cankarja. V tem sestavku pa hočem obrniti pozornost na vse bolj pereči problem tretjega tabora, ki obsega poleg delavskega tudi druge ljudsko-demokratske smeri in ki ga v prejšnjem članku nisem bil načel. Upam, da bo iz obeh člankov jasno razvidno, da bi bilo docela zgrešeno, enačiti tretji tabor z delavskim gibanjem ali celo z njegovo najbolj razvito smerjo; to bi pomenilo, zdrkniti v cehovsko omejenost in osamiti proletariat, zapasti naglavnemu grehu stare socialne demokracije, grehu, ki ga je zgodovinsko izkustvo pri nas in drugje vseskozi obrodilo. Na dlani je, da se tretji tabor pri nas ne more opirati izključno na kmečko ljudstvo; podrobnejšega razbora tega vprašanja ne dopušča omejeni prostor tega članka.

V preteklih dobah našega družbenega razvoja se je zastavljal problem tretjega tabora nepopolno, krnje. V predvojni dobi ga je n. pr. postavil Prepeluh v svoji pomembni informativni razpravi za Hrvate „O slovenskih kulturnih smereh“ (Hrvatsko Kolo l. 1908., ponatis l. 1912. v „Socialnih problemih“). Tu je Prepeluh poleg obeh starih in poglavitnih družbeno-političnih smeri — „konservativne“ in „meščanske“ — spojil vse demokratske, progresivne struje v „moderno kulturno smer“. Pri oznamovanju teh smeri je uporabil pretežno ideološki kriterij, ne da bi bil popolnoma zanemaril družbeno osnovo. Konservativno smer je povezal navzgor s cer-

kvijo in z avstrijsko državo, navzdol pa s „kmetško kulturo“; tako je pokazal na njen vodilni sloj, duhovščino, in na njeno množično osnovo, na dejstvo, da se je duhovščina znala povezati z najvplivnejšo kmečko plastjo. Pri meščanski smeri je že v imenu izrazil njeno družbeno bistvo. Tretja, moderna smer „je odsev modernega življenja civiliziranega sveta“, tamošnje „velikomestne in veleindustrialne kulture“; zato ji „manjka v pretežno poljedelski in malomestni kulturi Slovencev še mnogih predpogojev“. Iz tedanje tretje smeri je bilo torej izključeno kmečko ljudstvo, ki je bilo videti trdno vključeno v konservativni tabor; bila sta v njej le proletariat in tista peščica inteligence, ki se je bolj ali manj nagibala k njemu, konkretno: poleg samostojne socialne demokracije in z njo že spojene skupine realistov-masarykovcev še liberalni opozicionalci med kulturnimi delavci. Prepeluh je prištel k njej izrecno „najboljše slovenske književnike, pa tudi znanstvenike“; menil je pač tiste, ki so tedaj sodelovali kot gostje pri „Naših zapiskih“. V tej reviji je upravičeno gledal žarišče „moderne kulturne smeri“, okoli katerega so se zbirali vsi, ki so se postavljali po robu obema starima taboroma hkrati kot nasprotniki njune politične in socialne konservativnosti. Nazorsko ta smer ni bila enotna; obsegala je „realistične, socialne in socialistične“ struje, ki pa so nastopale „prisiljene po razmerah enotno proti splošni konservativnosti“ „za popolno demokracijo“, „za posplošenje ljudske izobrazbe“. Vezala jih je torej v „enotno fronto“ težnja po radikalni meščanski demokraciji, po povzdigi širokih ljudskih plasti. Tedanji „tretji tabor“ pa je spajala še posebna važna vez, ki je Prepeluh ni poudaril: svetovnonazorska vez takratne načelne svobodomiselnosti, ki je očitala liberalnemu taboru predvsem pomanjkanje načelnosti, poguma in svetovnonazorske poglobljenosti. Spričo ozkega okvira tega tretjega tabora je ves njegov problem obstajal v vprašanju, kako dvigniti prestiž socializma nasproti liberalizmu in olajšati takó težavno pristajanje slovenskega inteligenta v pristanu socialne demokracije.

Toda ta tesni okvir je kmalu dobil razpoko spričo pomembnega dejstva, da se je v katoliškem taboru razvijala demokratična smer, ki je objektivno težila v — tretji tabor. V študiji o Prepeluhovem idejnem razvoju sem podrobneje spremljal (VIII. in IX. poglavje) njegovo prizadevanje, zrahljati trdnost svetovnonazorskega momenta in najti pristop k sodelovanju z dr. Krekovo krščanskosocialistično strujo, ki se je opirala predvsem na katoliško delavstvo in bila izraz socialno naprednih teženj množične osnove katoliškega tabora, proletarizirajoče se večine kmečkega sloja. Tam sem pokazal tudi, kako je bilo to Prepeluhovo prizadevanje zvezano s potrebo, ki jo je prav on med vsemi najgloblje čutil, s potrebo, pritegniti v duhovno območje slovenskega socializma tudi socialno krizo kmečkega ljudstva, z drugimi besedami, premagati neplodno cehovsko omejenost delavskega gibanja in mu odpreti pot do bodočega kmečkega giba-

nja, katerega rastoče elemente je že slutil. Vzporedno Cankarjevo pot v tem vprašanju sem skušal osvetliti v sestavku „K pravdi za Cankarja“ v lanski „Sodobnosti“. Tu imamo problematiko današnjega tretjega tabora v zarodku.

Na nadaljnjo stopnjo se je skušal ta problem dvigniti med svetovno vojno, ko je dozorel v slovenski ljudski stranki razkol med konservativnim vodstvom in „demokratskim“ krilom, ki pa je obseglo mnogo več kakor samo krščanskosocialistično strujo. Takrat se je dr. Krek vnel za zблиžanje krščanskih socialistov s socialno demokracijo v „bloku slovenske umstvene, realistične demokracije“ (po Prepeluhovem oznamovanju). Razkol v slovenski ljudski stranki pa se je izvršil bistveno na narodnem vprašanju in ni imel nobenega neposrednega pomena za razvoj tretjega tabora, pač pa velikanski pomen za nadaljnji razvoj katoliškega tabora. Prav razvit idejni poskus, združiti demokratske sile, ki jih je bila v svojem doprevratnem razdobju rodila slovenska družba, v tabor slovenske demokracije na osnovi reformistično pojmovanega socializma, je bila Prepeluhova zamisel, ki sem jo obravnaval v omenjeni študiji (poglavje XI. do XIII., zlasti zadnje). Ta poskus pa je bil za dobo, ki je nastopala, neuporaben, nerealen; življenje ga ni hranilo, ampak je šlo čezenj. Prepeluh sam je podprl ob prevratu konservativni blok vseh treh dotedanjih slovenskih taborov, tudi socialne demokracije.

Poprevratno razdobje je prineslo veliko prenovitev našega političnega življenja: Slovensko ljudstvo se je v veliki meri sprostilo od pritiska obeh izročeni svetovnonazorsko-političnih okvirov. Nove stranke s socialno demokracijo vred, o katerih je ljudstvo upalo, da izražajo njegove družbenopolitične težnje in da jih bodo prav zastopale, so dobile pri volitvah v ustavodajno skupščino l. 1920. skupaj nad polovico glasov. Ali morda lahko spričo tega rečemo, da se je tretji tabor prodorno uveljavil? Ne, kajti uporabiti pojem tretjega tabora na to dobo, bi pomenilo uporabljati nerealno shemo. Vse nove stranke so bile med seboj v najhujšem konkurenčnem boju; krščanskosocialistična struja, ki je predstavljala bolj demokratski element od marsikatere teh novih strank, je bila trdno vključena v katoliški tabor. Najvažnejši moment pa je naslednji: te stranke je delil globok prepad na dva skoz in skoz nasprotna dela: stranke konservativne meščanske demokracije so se najostreje obračale proti stranki proletarske demokracije in stale neprimerno bliže obema starima taboroma. Predvsem zaradi tega, ker je tedaj omahljiva meščanska demokracija zanihala najbolj daleč v desno od proletariata, ne moremo za tisto dobo realno postaviti problema tretjega tabora. Vsekakor pa pomeni poprevratno razdobje važen moment za problem tretjega tabora po okolnosti, da je val prebujenega ljudstva odrinil v stran oba stara tabora. Res je bil to v naši politični zgodovini le preblisk, ki ga je hitro zopet zagrnil mrak: ljudstvo se je moralo

zopet ukloniti starim silam, skoraj vso politično pozornico je zopet zavzelo trenje med obema starima taboroma. A vendar je bil tisti preblisk izraz sproščenih globin v ljudskih množicah in je napovedoval bodočo ljudsko prenovitev slovenskega političnega življenja, bodoči tretji tabor.

Osnove za nadaljnji naš politični razvoj so se postavile v prvem razdobju vidovdanskega sistema (1921 do 1925). V novih družbeno-političnih pogojih sta zavzela oba stara tabora nove postojanke tako, da se je njun medsebojni odnos skoraj obrnil.

Bivši „konservativni“ tabor, nekdanj povezan navzgor z avstrijsko državo, je bil v načelni demokratični opoziciji zoper centralistični sistem vidovdanske ustave in zoper zatiranje in dušenje „protidržavnih“ socialnih in narodnih ljudskih gibanj, v katerih vrsto se je sam postavil. Tedanji avtonomistični socialist Fran Erjavec je l. 1921. (Naši zapiski str. 122/3, 130) takole opozoril na to paradokсно dejstvo: „Po svojem bistvu bi morala predstavljati SLS prav za prav najskrajnejši konservativizem, da celo reakcionarstvo“, a danes je „prevzela Krekovi ideji socializacije in demokratizma“ in „je točni tolmač zahtev ogromne večine našega naroda“, zato „je volil in bo volil narod SLS, dokler ne najde boljšega“. Erjavec si očitno ni znal ta paradoks razjasniti in ga je preprosto vzel na znanje: „Iz kakih nagibov (SLS) dela to, je postranskega pomena, kajti v politiki gre končno vendar le v glavnem za uspeh in ta je, da se današnje njene zahteve in njeno današnje stališče v splošnem krije z interesi našega naroda.“ Če hočemo razumeti naš politični razvoj v zadnjih dveh desetletjih sploh in razvoj elementov tretjega tabora posebej, pa se danes temu paradoksu ne smemo izogniti.

Katoliški tabor se je dejansko postavil na čelo boja slovenske demokracije proti centralističnemu sistemu in si nadel radikalno-demokratičen obraz. To ravnanje je bilo premišljeno in v skladu z njegovim osnovnim političnim strateškim načrtom, ki ga je dokončno izdelal po volitvah v konstituantu. Pri teh je moral ugotoviti, v kako veliki meri je izgubil oporo v kmečkih množicah, ki jih je udeležba v vojnah in prevratih vrgla na levo, da ni bilo več mogoče govoriti o kmečki miselnosti kot nujno konservativni. Katoliški tabor se je moral obrniti za temi množicami, če ni hotel izgubiti stik z njimi, in Krekov kader, ki je bil zrasel v boju zoper konservativno krilo predprevratne slovenske ljudske stranke, je bil pripravljen, odvreči vsa izročena konservativna politična gesla — razen cerkveno-verskih —, ki bi utegnili v novem položaju odbijati ljudske množice od stranke. Tako sta doživela demokratična misel in krščanskosocialistična ideologija v povojni slovenski ljudski stranki mogočen razvoj. Z njuno pomočjo se je stranka odlično prilagodila dobi, ki jo je oznamoval sunek v levo. Ti dve sredstvi pa nista spremenili njenega konservativnega bistva; levim, demokratičnim zunanjim geslom niso ustrezali enaki notranji smotri. Zato tudi

ni prišlo do nobene izločitve konservativnih življev, ki so prav dobro razumeli, v kolik prid je celotni stranki njen demokratični obraz, brez katerega stranka nikakor ne bi mogla tako razširiti in utrditi svoj vpliv na osnovne množice slovenskega ljudstva. Seveda v tem položaju, ko je slovenska ljudska stranka na široko odprla svoja „leva“ vrata v smislu dr. Krekovega nastopa l. 1908., ko je vabil vanjo tudi marksiste, ni bilo prav nobenih pogojev, da bi se krščanskosocialistična smer postavila v opreko katoliškemu taboru. Kako je slovenska ljudska stranka pazila, da ne bi zanemarila nobene potrebe slovenske demokracije, izpričujeta dejstvi, da se l. 1922. ni hotela omejiti od tedaj aktualnega republikanstva, čeprav ni naravnost stopila na republikansko stališče, in da se je l. 1924. z vso odločnostjo postavila v obrambo delavskega gibanja pred nasilji „Orjune“.

Osnovni politični strateški načrt liberalnega meščanskega tabora je na prvi pogled jasen in njegovo ravnanje nam ne zastavlja nobene uganke, nobenega paradoksa. Vodilna skupina tega meščanstva, ki je po prevratu zasedla večino odločilnih postojank v slovenskem gospodarstvu (denarstvu, industriji in trgovini) ter v visoki birokraciji, ni imela nobene znatnejše zaslombe v ljudskih množicah; zato si je skušala zagotoviti politično oblast doma v okrilju centralizma z brezpogojno naslonitvijo na center. Od tod izvira njen jugoslovenski Credo, naravno prav tesno povezan z vero v oblast in v uspešnost nasilja nad „zapeljanim“ in „neumnim“ ljudstvom. Vladoželjnost tega tabora sama po sebi seveda ni bila večja od vladoželjnosti njegovega antipoda, a bila je v danih pogojih neprimerno bolj poudarjena: v centralističnem sistemu je bil tako rekoč onеспособljen za opozicijo. Tako je v prvem razdobju vidovdanskega sistema predstavljal liberalni tabor odkrito reakcijo v vseh pogledih, v narodnem, političnem in socialnem.

Liberalni tabor je dobil pomoč od dveh „ljudskih“ strank iz poprevratne dobe. Najmočnejša med temi, samostojna kmetijska stranka, se je izkazala kot njegova prava podružnica. Ko se je tako postavila v nasprotje z elementarnimi ljudskimi težnjami, je bilo skoraj popolnoma po njej. Najmanjša, narodnosocialistična stranka je imela premajhno notranjo, ideološko moč, da bi bila vzdržala pritisk meščanskega tabora, ki jo je hudo oslabil in končno (l. 1926.) popolnoma spokorjeno zopet sprejel v svoje okrilje. Kolikor bolj so ostajali ob naraščajoči moči slovenske ljudske stranke posamezni svobodomiselní življi osamljeni, toliko bolj uspešno si je liberalna stranka prizadevala, zbrati jih z geslom „naprednosti“, to je protiklerikalnosti. Omeniti je še odpad peščice demokratične inteligence, po večini iz vrst predvojne opozicije proti liberalizmu; odpadla je od liberalnega tabora predvsem zaradi narodnega momenta (prim. podpisnike „izjave slovenskih kulturnih delavcev“ iz l. 1921.). Kakega večjega političnega ali kulturnega pomena pa ta odpad ni imel.

Izven obeh taborov je bilo v začetku tega razdobja le delavsko gibanje obeh smeri. Stranka proletarske demokracije je živela večji del tega razdobja težavno življenje „nepriznane“ stranke, a je vendar najdejavnije posegala v politično življenje in težila izvit se iz podedovane cehovske omejenosti: v narodnem pogledu je zavzela odločno slovensko stališče — za razliko od socialne demokracije —, dala je l. 1922. izpodbudo za „zvezo delovnega ljudstva“, ki je združila krščanskosocialistično krilo slovenske ljudske stranke in obe delavski stranki v boju za občinsko avtonomijo Ljubljane proti centralističnemu režimu, zlasti pomemben pa je bil njen boj proti „Orjuni“, ki je skušala l. 1923. in 1924. po italijanskem vzoru z nasilji uničiti svobodno delavsko gibanje in hrvatski ter slovenski „separatizem“. Do prave politične veljave pa se ni mogla povzpeti in političnih plodov svojega dela in boja ni požela sama, ampak tedanja predstavnica slovenske demokracije, slovenska ljudska stranka (izid volitev l. 1923. in 1925.). Zaradi opisane premaknitve položaja obeh starih taborov je nastopilo namreč nekako razvrednotenje „svetovnonazorskega“ momenta v našem političnem življenju. Stari protiklerikalizem je izgubil za progresivno slovensko demokracijo bistveni pomen, potisnila sta ga v stran narodni in socialni moment, ki sta bližala skrajno demokracijo in krščanskosocialistično strujo čez še nepremostljivi „svetovnonazorski“ prepad.* Najbolj normalno, to se pravi najmanj pretrgano so se vso povojno dobo razvijali pogoji za tretji tabor v današnjem smislu med mladimi rodovi na slovenski univerzi, kjer so se sistematično združevale vse demokratične sile zoper sili obeh starih taborov in težile k sodelovanju s krščanskimi socialisti.

Socialna demokracija je ostajala skoraj popolnoma ob strani tega razvoja. Njeno razpadanje v razne skupine je imelo zelo pičlo in omejeno idejno vsebino razen v primeru izločitve avtonomistične struje. Socialna demokracija po izročilu iz predvojne dobe, od katerega se ni skoraj prav nič premaknila, ni samo vztrajala pri bistvenosti svetovnonazorskega momenta v družbenem boju, ampak tudi ni hotela priznati narodnemu momentu nobenega pomena. Njene duhovne postojanke so bile torej v bližini liberalnega meščanskega tabora.

Avtonomistična struja, ki je zapustila socialno demokracijo l. 1921., se je ideološko vedno bolj opirala na radičevstvo; l. 1924. je ustanovila „slovensko republikansko stranko kmetov in delavcev“, ki ji je prišel v prid močni vpliv hrvatskega kmečkega gibanja na obrobne dele Slovenije. Tako je stopila ob delavsko razredno smer kmečka smer kot nova bistvena sestavina bodočega tretjega tabora. Za skladno in enotno nastopanje delavskega

* Dobra ilustracija za ta razvoj je primer, da so se začeli svobodomiselni demokrati zoper liberalno dogmo, da nima duhovnik v politiki nič iskati, postavljati na stališče, da ima duhovnik v politiki najmanj prav toliko pravic kakor liberalni advokat!

in kmečkega gibanja pa tedaj še ni bilo nobenih pogojev. Poskus pred vo-
litvami l. 1925., združiti v nastopu delavsko demokracijo in kmečko gibanje,
je na obeh straneh naletel na nerazumevanje.

V drugem razdobju vidovdanskega sistema (1925 do 1929) se je izvršila
bistvena sprememba v našem političnem položaju s preokretom slovenske
ljudske stranke. Ta je ostala v opoziciji samo še v času koalicijske vlade
radikalov in radičevcev (1925/6), nato pa se je l. 1927. („blejski pakt“) obr-
nila od dotedanje načelne demokratične smeri k sodelovanju v vladah, ki
so pripravljale pot diktaturi, in v vladah prvih treh let diktature (1929 do
1931). Iz njene demokratične lupine je pogledalo njeno staro konservativno
jedro. S svojo taktiko v prejšnjem, osemletnem razdobju je slovenska ljud-
ska stranka dosegla svoj smoter: vzela je silam tretjega tabora veter iz ja-
der, omejila delavsko gibanje v ozki delavski okvir in v času opozicije
proti radikalsko-radičevski vladi iztrgala kmečko ljudstvo v vzhodnih ob-
robnih delih izpod vpliva radičevstva. Ko je tako zmanjšala nevarnost z
leve na najmanjšo mero, je lahko brez bojazni za svoj politični vpliv doma
prešla iz opozicije k izkoriščanju pridobljene politične moči na vladi tem
bolj, ker se je centralistični sistem na osnovi kompromisa z najmočnejšo
silo opozicije, s hrvatsko kmečko stranko, začasno utrdil v okviru ustalje-
nega versajskega evropskega reda.

Nujni in za naš problem najvažnejši nasledek tega preokreta je bil na-
stop notranje krize v katoliškem taboru. Začel se je proces ločevanja kon-
servativnih in demokratičnih duhov. Konservativcem je postala ob pre-
obratu na desno neprijetna leva ideološka prtljaga, ki je v prejšnjem raz-
dobju na videz prevladala, dejansko pa le služila točno določenemu in ome-
jenemu smotru, ujeti sunek na levo. Vodstvo je odrinilo v stran krščansko-
socialistično strujo, ki je bila na udarec nepripravljena. Hitro jo je ome-
jilo v ozek krog katoliških delavskih organizacij. Uradna levičarska kato-
liška revija „Socialna misel“, ki je dajala od l. 1923. ton zunanjemu na-
stopu celotne stranke, je izgubila svoj pomen in prenehala. Toda krščan-
skosocialistična smer, globoko zakoreninjena v družbenih osnovah, zasi-
drana v Krekovem izročilu in tako dolgo dobo gojena, ni mogla več umreti,
ampak je nadaljevala svoje življenje konservativcem nakljub v delavskih
organizacijah in med mladino (mladinska revija „Ogenj“). Notranji raz-
por se je navzven prav počasi odkrival. Svoj prvi ideološki boj je izvojevala
leva struja šele v drugem razdobju diktature z revijo „Beseda o sodobnih
vprašanjih“. Pravi razcep pa se je izvršil šele v nedavno zaključenem
razdobju.

Prehod slovenske ljudske stranke iz opozicije v vlado je privedel do
okrepitve liberalnega tabora: slovenska kmetška stranka, ki je nastala
l. 1925. iz bivših samostojne kmetijske in slovenske republikanske kmečke
stranke, se je spojila z liberalno stranko v slovenskem delu kmečko-demo-

kratske koalicije. Ta spojitev v zvezo se je spremenila v totalno fuzijo v drugem razdobju diktature: bivše kmečko gibanje je utočilo v „naprednem“ in „nacionalnem“ taboru, v JRKD in JNS. Levo krilo bivše slovenske kmetijske stranke je ostalo tudi pod diktaturo v neki malo dejavni ali malo izraziti opoziciji in tako nadaljevalo kmečko tretjetaborsko smer; bivši radičevci so nastopili samostojno že pri volitvah 5. maja 1935, levo krilo „kmetijcev“ pa se je v zadnjem času osamosvojilo kot skupina „mladokmetijcev“.

V začetku drugega razdobja diktature, v katerem je liberalno meščanstvo doseglo svoj smoter, to je, da je dobilo iz rok centra popolno oblast na Slovenskem, se je pridružil tretjemu taboru majhen, a dejaven in pogumen „krog samostojno misleče, strankarsko neopredeljene in tudi nezaslepljene slovenske svobodoumne inteligence“ (Vidmar v „Kulturnem problemu slovenstva“ l. 1932.), ki je izzval v protestu proti nedemokratičnim jugoslovenskim upraviteljem „slovenstva“ krizo „Ljubljanskega zvona“ in ustanovil revijo „Sodobnost“, ki se je razvila v revijo tretjega tabora in prevzela nekako v novi dobi funkcijo predvojnih „Naših zapiskov“.

Med mladino na slovenski univerzi se je tretji tabor nadalje „normalno“ razvijal in prišel do velikega razmaha zlasti v drugem razdobju diktature, zoper katero je bila demokratična mladina skupaj najodločnejši boj.

Bistveni smoter diktature je bil, streči odporno silo hrvatskega narodnega gibanja in delavskega gibanja; v drugem razdobju, od jeseni l. 1931., se je nehala opirati na slovensko ljudsko stranko in prepustila oblast v Sloveniji liberalnemu taboru, ki si je domišljal, da bo lahko od zgoraj „obračunal“ s svojim antipodom. Oba računa, diktature in njenih slovenskih pomagačev, ki so se izdajali za „prave nacionalne življe med Slovenci“, sta se izkazala kot zgrešena. Zgodovinsko potrdilo, da je bil napor diktature brezuspešen, so dale volitve 5. maja 1935.

Pri teh volitvah, ki se jih je slovenska ljudska stranka vzdržala na osnovi nekakega pakta, podobnega „blejskemu paktu“ iz l. 1927., je dobil tretji tabor priliko, da nastopi. Bil pa je nanjo skoraj popolnoma nepripravljen. Pod diktaturo se je imelo delavsko gibanje boriti s silnimi težavami; životarila je lahko le socialna demokracija, ki je vračala režimu uslugo zlasti s tem, da je odobraval njegovo poglavitno tezo unitarističnega jugoslovenstva. Obe delavski stranki sta pripravljali vsaka zase udeležbo na vsedržavnih listah. Ko pa s tema listama ni bilo nič, sta obe dejansko razglasili neudeležbo delavstva pri volitvah, kar je socialna demokracija še pozneje načelno zagovarjala. Krščanski socialisti še niso mislili na samostojen politični nastop. Tretji tabor se ima zahvaliti za svoj zgodovinski pomembni, čeprav mali prodor pri volitvah 5. maja 1935 predvsem in skoraj izključno kmečkemu ljudstvu v obrobni agrarni pokrajini, ki ga je razgibal zgled sosednjih hrvatskih kmetov. Bojevnemu razpoloženju tega ljudstva je šla nasproti vrsta posameznih demokratov opozicionalcev pred-

vsem iz vrst bivšega levega krila slovenske kmetijske stranke, ki so sprejeli kandidature na opozicijski listi, na kateri bi bili sicer za vse slovenske okraje hrvatski kandidati. Novo levo kmečko gibanje je izviralo iz istih elementarnih socialnih in narodnih pobud kakor demokratično kmečko gibanje v okvirih raznih strank v poprevratni dobi, kakor kmečko gibanje, ki ga je bila zajela v svoja demokratična jadra slovenska ljudska stranka v vidovdanski dobi, in kakor radičevsko gibanje na Slovenskem v letih 1922 do 1925.

Kmečko gibanje, ki ni bilo rezultat dejavnosti kake skupine politikov od zgoraj, ampak se je razvijalo elementarno od spodaj, je hitro našlo dotika z delavskim gibanjem, ki se ob volitvah 5. maja ni bilo znašlo, nato pa storilo vse, da svojo napako popravi. Sedaj je končno prodrlo prepričanje, da je edino jamstvo za bodočnost tretjega, pravega ljudskega tabora v tesni zvezi delavskega in kmečkega gibanja, ki oba lahko vzajemno podpirata svoje socialne koristi in ju veže isti obči demokratični program. Na osnovi tega prepričanja se je začel proces združevanja sil tretjega tabora. Ta proces mora premagovati vrsto objektivnih in subjektivnih težav: najti se mora pravo ravnovesje med obema družbenima sestavinama tretjega tabora, med delavstvom in kmetstvom ter uglasiti se mora ideološka raznolikost njegovih sestavin, ki so izšle iz različnih nazorskih krogov, kolikor njeni odtenki še motijo skupnost ljudskih struj in hranijo škodljive konkurenške težnje med njimi. Vse te težave pa predstavljajo le krizo rasti tretjega tabora.

V popolnem obsegu pa se je zastavil problem tretjega tabora, ko se mu je končno v razdobju po volitvah 5. maja 1935 približalo tudi krščansko-socialistično gibanje. To se je toliko bolj sproščalo starih vezi, kolikor hujši je bil pritisk konservativcev nanj. Ker se tem ni posrečilo, iztrgati krščanskim socialistom delavske organizacije, so jih končno izrinili iz svojega tabora z ustanovitvijo konkurenške delavske organizacije, „zveze združenih delavcev“. Vzporedno se je zaostri ločevanje duhov v vrstah katoliških kulturnih delavcev. Vprav značilno je, da je imelo pri tem razporu velik pomen — daljno baskovsko vprašanje. Razmislek o tem lahko dobro osvetli problematiko ločevanja duhov v katoliškem taboru. Položaj baskovskega naroda spominja na položaj slovenskega: številčno je skoraj prav tako majhen, njegova lega ob Pirenejih in v njih je podobna naši legi ob Alpah in v njih, z enako žilavostjo je razvil svojo lastno narodno kulturo, njegov družbeno-politični razvoj je soroden našemu po okolnosti, da se je tudi pri njem večinski sloj, kmečki, narodnostno in družbeno predramil najprej v obliki modernega katoliškega gibanja pod vodstvom in varstvom domače duhovščine, ki je bila bolj vezana s svojim ljudstvom kakor s polfevdalno Španijo (primerjaj dr. J. Ev. Kreka in Avstrijo). Ko se je baskovsko ljudstvo s tako samoumevnostjo postavilo v bran za svojo narodno

svobodo, ki si jo je osvojilo ob zlomu španskih reakcionarnih sil, smo globoko čutili, da je ista pravica, ki gre Baskom in nam ter vsem malim narodom. Stališče, naj bi se katoliški Baski odrekli svoji narodni svobodi za voljo obnove starega reda v Španiji, je moralo naleteti na nepremagljiv odpor v vesti in umu naših res demokratičnih katolikov. Veliko demokratično izročilo slovenskega katoliškega ljudskega gibanja, ki smo ga v našem pregledu spremljali, je moralo končno v novih pogojih doseči visoko stopnjo izrazitosti. Krščanskemu socializmu je omogočen pravi in dosledni samostojni razvoj v okviru tretjega tabora, kamor danes izrazito spada. Le v njegovem okviru je mogoče dokazati, da svetovnonazorske razlike ne morejo ločiti življe, ki jih veže v enoto skupen narodni, politični in socialni program, skupno globoko in iskreno demokratično pojmovanje. Preiti je treba le od besed k dejanju!

Medtem ko se je pri volitvah 5. maja 1935 tretji tabor uveljavil skoraj samo po enem svojem elementu in mu je poleg krščanskih socialistov manjkalo zlasti delavsko gibanje s svojim pomembnim izročilom, neomahljivostjo in nezlomljivostjo, pa je pri volitvah 11. decembra 1938 nastopil z vsemi svojimi deli. Njegova latentna moč je lahko le v majhni meri prišla do izraza, saj ni imel skoraj nobene mogočnosti organiziranega javnega delovanja; ves čas od prejšnjih volitev je užival vse „blagodati“ političnih zakonov bivše diktature, ki so se jih bile 5. maja 1935 rešile tudi stranke srbske opozicije, ne samo hrvatsko narodno gibanje. Kot slovenska opozicija so nastopile 11. decembra v bolj ali manj popolnem sporazumu tri samostojne skupine: krščanski socialisti, uradni slovenski mačkovci in pa tako imenovano „kmečko-delavsko gibanje“, v katerem je vsekakor treba zreti osrednjo skupino tretjega tabora zato, ker v malem združuje oba družbena elementa, ki sta bistveni osnovi tega tabora, in ker se je izkazalo kot neomahljivi in najbolj dejavni zastopnik ideje pravega osredotočenja in strnitve sil tretjega tabora. Postojank tega tabora pri zadnjih volitvah ni zavzela socialna demokracija, ki je vezala svoje kandidature z — JNS. Slovenski socialisti so sicer v avgustu l. 1937. končno vendarle zapustili unitaristično stališče in priznali „zgodovinske razvojne posebnosti Srbov, Hrvatov in Slovencev“ ter zahtevali, da se te posebnosti priznajo tudi v politični organizaciji države. Ta preokret, ki je prišel res v poslednji uri, pa še ni imel praktičnega nasledka, da bi nehali obešati svojo politično strategijo na strategijo liberalnega tabora in se vključili v tretji tabor, kamor edinole spadajo...

Ali je tretji tabor, ta edina resna nevarnost za oba stara tabora, ki se dobro hranita od njegovih slabosti, pomanjkljivosti in od njegove omahljivosti, danes že dejstvo in ne več samo zamisel? Je že dejstvo, toda rahlo, prerahlo. Da bi postal trdno dejstvo in z gotovostjo utrl pot k prenovitvi slovenskega življenja, se mora strniti v čvrsto enoto.

Kakor je „ustvarjenje slovenske avtonomije in preložitev dela odgovornosti in odločujoče pravice iz centrale na domače slovenske organe“ (Bogo Grafenauer v letošnjem „Dejanju“ str. 223) res nujni minimalni korak, pa še daleč ni „resnična in popolna rešitev“ (slovenskega položaja). Po pravilnem Grafenauerjevem mnenju gre zlasti tudi za socialno in gospodarsko svobodo (prav tam str. 219), ki jo je imela „preprosta množica“ slovenskega ljudstva pred očmi ob prevratu. Resnično demokratično delo je pa ravno delo s to „preprosto množico“ za njeno resnično povzdigo. Proučevanje socialne krize slovenskega ljudstva, kmečkega in delavskega, ima smisel le, če ga spremlja težnja, skleniti se z njim v njegovem boju. To sklenitev pa mora omogočiti ustrezna politična enota, ki je lahko edinole: stranka tretjega tabora, tesna zveza kmečkega in delavskega gibanja, zveza delovnega ljudstva.

Pot med blažene

Miško Kranjec

Dimnikar je preskočil pregrajo in se postavil pred mamico in Mankico, ki sta sedeli pred hišo, kjer je bilo prijetno zavetje pred jesenskim vetrom in kamor je sijalo ves popoldan prijetno sonce. Mankica sicer ne bi smela posedati tu, zakaj odkar so jo tete priznale in prevzele skrb zanjo, je morala biti večji del med njimi; z njimi je opravljala pobožnosti, z njimi je hodila k maši in z njimi je morala na delo, zlasti, kolikor ga je bilo doma. Vendar si jo je mamica včasih ukradla, pritožujoč se, da je slaba in se boji, da bi padla. In hčere so morale dovoliti, da je posedela pri materi.

Tako ju je našel dimnikar tu na soncu. Ko je zagledal Mankico, je obstal. Odložil je metlo in omela, ki so bila na dolgi, v kolobar zviti žici in prijazno pozdravil. Poiskal je cigareto in si jo prižgal.

„Kaj si doma?“ je vprašal Mankico in se ji nasmehnil.

„Doma sem,“ je odvrnila brez zanimanja zanj. Kljub temu ga je pogledala: isti obraz, ki mu ne veš prave barve, ker ga pokrivajo saje; samo oči so ostale modre in jasne, in beli zobje, ki so se blesteli, kadar je govoril.

„Si bila v službi?“

„Da,“ je odvrnila kratko.

Spet se je nasmehnil nad njenimi skopimi odgovori. Izpuščal je dim predse in videz je bil, da išče, kako bi se kljub odbijanju z njene strani razgovoril. Ko pa se mu to ni posrečilo, je odšel v kuhinjo. Slišali sta ga, ko je strugal v dimniku.